

z její skladby a z účasti a souhry funkcí všech jejích částí. Politické činy a kulturní díla, jež vyšší skupiny společnosti vytvořily a zanechaly, nejsou myslitelné bez služebné pracovní funkce lidových vrstev. Ve všech dobách má tato široká lidová základna národa nepřímou a částečně i přímou účast na celém dění národním i na jeho dílech nejspirituálnějších, neboť vytváří pro ono vyšší dění národní nutné zrodové prostředí. Nikdy nelze od „vysokého“ dění politického, hospodářského a kulturního odmyslit onen bezpodmínečný dějový podklad, lid, který je sice neznámou, ale nutnou veličinou sociální, bez níž by těžko probíhaly dějinné fakty, vytvářené vyšší společností. Individualistické pojetí dějin zřejmě přeceňovalo funkci a význam jedinců v dějinách a neuvědomovalo si, jak lid je nutným životním prostředím dějinného činu, jak jen v něm může dějinný jev v určité polaritě a napětí mezi základnou a vrcholem společnosti probíhat, uskutečňovat se a nacházet kladnou nebo zápornou odezvu. Přiznat lidu funkci dějinného činitele jen při vzpourách a revolucích, v nichž se jeho síla a myšlenka jasně a často drasticky manifestovala, znamená zúžit dějinný úkol lidu na jednu jeho kladnou složku, v níž se stává rovnocenným individuálním činitelům dějinným; a nevidět daleko širší a pro zrod a pochod dějinných událostí neméně důležitý úkol lidu jako podkladu a prostředí dění. V tom smyslu *nejsou dějiny bez lidu možné*.

Tvář české vesnice v minulosti*

Úvod

V dnešní společnosti není útvaru, který by byl ve svém hmotném podkladu, společenské skladbě i duchovní podobě tak výrazně *určován svou minulostí* jako vesnice. Především ona převážná část vsí, jichž se jen málo dotkla novodobá civilizační vlna, které ve svém počtu obyvatel a gruntů nevzrostly nad přirozeně daný rozvoj a které zůstaly věrny své původní a základní funkci výrobní a společenské v obdělávání půdy a v chovu dobytka. Stačí se jen podívat, nakolik dějinami dané rozdělení půdy zůstalo zachováno v dnešním rozdělení statků, nakolik byly zachovány velikostní a společenské skupiny venkovského obyvatelstva, nakolik ještě dnes půdorysná podoba vesnice, stavební rozvrh selských statků i jejich výtvarně umělecká výzdoba podržuje dědictví minula, i když ne příliš dávného. V mnohých krajích došlo v tomto směru sice k radikálním změnám, které zastírají původní minulou základnu, ale tu jest pak přihlédnout k onomu minulému dědictví, které jako trvalý podklad se ozývá zřetelně a nepochybně ze způsobů zemědělské práce, z jejich nástrojů, ze zvykového a mravového bohatství, ze světa názorů a hodnocení, ze světa duchovní tvorby.

* ANM, Kutnar, kart. 38, inv. č. 978. Vyšlo in: František Kutnar, *Tvář české vesnice v minulosti*, Praha 1942, s. 5–32.

Dát si tuto otázku po vztahu a vázanosti minula a přítomna ve vesnickém a selském životě a práci a odpovědět na ni jest zajisté nad možností drobného pohledu na českou vesnici v její minulé tváři. Je to také pracovní úkol, o který se bude musit dělit dějepisec s národopiscem a sociologem, neboť jen novými badatelskými cestami i z různých obzíracích hledisk bude možno vymanit se z jednotvárné šablony dějezpytného bádání, které hrozí nesmírným nakupením látky, ale chudobou nových pojetí a nedostatkem osobitého zření. Jestliže doposud poutalo historického badatele české vesnice její právní a společenské postavení, její hospodářský stav, tedy to, co převážně z vnějšku určovalo život vesnice a sedláka, bude třeba obrátit badatelskou pozornost na to, co lze slovem nazvat velkou duševností, tedy to, co vnitřně charakterizuje dějinnou vesnici a jejího obyvatele. Tuto metodologickou problematiku, která bude muset studovat i různost sociální skladby a společenských úkolů vesnice podle času, prostředí a místa, připomínáme v úvodu jen proto, abychom vysvětlili a omluvili nesystematický ráz příštích kapitol, které chtějí v několika dějinných průsecích dotknout se skladby a funkce dějinné vesnice, podívat se v několika zjevech na její vnitřní život v těch národně rozhodných chvílích, kdy základní přeměna společenská a myšlenková dotýká se životně i dalšího osudu české vesnice a kdy takřka podle logiky dějinného pohybu otázka agrární, otázka selská stává se rozhodující otázkou všeho národního bytí. Jako totiž ve vázanosti minulého a dnešního v životě vesnice vidíme jednu z dominant jejího vnitřního vývoje, tak v podmíněnosti národa na lidovém prvku vidíme druhou její určující složku vývojovou. Vesnický lid byl daleko do novověku převážnou skupinou obecného lidu, dnes jest jí ve značné části a také zachoval dějinnou povahu obecného lidu nejplněji. Tyto dva dějinné jevy ospravedlňují konečně také potřebu, aby dnešek bez všeho zatěžujícího historismu se zajímal o minulost vesnice, která přibližuje a vysvětluje její přítomnost.

I. Skladba a úkol dějinné vesnice

Česká vesnice a v ní do nejbližšího novověku rozhodující společenská složka, selský stav, vyvíjely se hospodářsky i politicky, kulturně i mravně od raného středověku takřka do poloviny minulého století v ovzduší feudálního

a stavovského zřízení. Tato sociální a myšlenková budova kladla nepřekročitelné hranice hmotným i duchovním činnostem české vesnice, vytvářela podmínky jejím přirozeně daným úkolům i těm sociálním službám, které jí společnost a doba přisuzovala. Pochopit postavení české vesnice mezi ostatními složkami minulé společnosti, poznat její funkcionální vřazenost, její dějinnou sociální službu, znamená především seznámit se se společenskou skladbou a myšlením středověku.

Feudalismem a stavovstvím rozumíme nejen politický, právní a společenský řád, nýbrž také společenské myšlení, z něhož onen řád jako nutná výsledná forma vychází a který jest ve společenském hodnocení jako dobrý, účelný a spravedlivý uznáván. *Feudalismus* je po stránce politické a právní obapólným svazkem a závazkem mezi dvěma stranami, které vstupují ve vzájemný poměr na základě smlouvy, kterou jedna, slabší strana se vzdává svobody a přijímá ochranu a druhá, silnější strana dává ochranu a přijímá slib věrnosti a hmotný závazek. Vytváří se tak rozdíl mezi svobodným a nesvobodným, mezi pánem a poddaným, rozdíl půdy svobodné, k níž má pán plné vlastnické právo, a půdy nesvobodné, kterou poddaný nevlastní soukromým právem vlastnickým, nýbrž které užívá od svého pána v dědičném nájmu. Jako nájem odvádí dávky naturální, peněžité a práci, robotu. Pro náš účel nezáleží na tom, jak se tento stav vyvinul, zda dobrovolně nebo nuceně. Rozhodující jest, že tento věčný a osobní, soukromoprávní a později i veřejnoprávní poměr byl z obou stran přijímán a uznáván jako platné a jedině možné řešení společenské organizace v době, kdy ústřední státní moc nemohla za naturálního hospodaření a při nedostatku styku a úřednictva účinně tvořit a řídit společenskou organizaci a udržovat veřejnou bezpečnost. Feudální zřízení naopak oslabuje jednotnou státní ideu a přenáší bezprostřední výkon státní moci z panovníka a jeho úředníků na pána, když on jako vrchnost vykonává nad poddaným moc správní, soudní i berní. Mezi panovníka a poddané vsunuje se vrchnost, která zastupuje a reprezentuje před nimi stát, vytvářejíc vlastně tak stát ve státě. Právní a hospodářská závislost poddaného na pánu je onou složkou feudalismu, která určuje nejsilněji společenské postavení poddanské vesnice.

Hospodářsky se feudalismus vyznačuje převahou uzavřeného naturálního hospodářství, které pracuje většinou pro vlastní spotřebu a má jen slabou výměnu zemědělských výrobků. Odpovídá nehybnému stavu primitivní agrární autarkie a musí se vnitřně narušovat, když příchodem měst a řemeslné

práce, pracující pro trh a složitější výměnu v hospodářství peněžním, dostávají se do společenské skladby síly zřejmě protifeudální.

Jestliže však mnohé složky feudalismu trvají i potom, souvisí to s tím, že na jeho půdě vyrůstá *stavovství* a přijímá mnohé jeho znaky. Středověké stavovství k dosavadnímu dělicímu principu společenskému podle svobody a nesvobody přibírá věcnější a přirozenější dělítka podle práce, zaměstnání, podle pracovního úkolu skupin ve společnosti. Tak se tvoří stavy jako společensky uzavřené skupiny lidí téhož zaměstnání a úkolu, skupiny, které tvoří i hospodářské a politické jednotky, a to buď privilegované, nebo neprivilegované. Významu, vlivu a váhy nedodává jim však sociální hodnota práce a přínosu toho neb onoho stavu společnému celku, nýbrž věc zásadně odlišná od pracovního dělicího principu, podle kterého se středověká společnost rozestupuje ve stavy. Je to urozenost, míra sociální a politické svobody a pozemkové vlastnictví. Tyto vlastnosti nebyly dány samou povahou lidského společenství, nebyly trvalé a neměnné, nýbrž byly získány a odvozeny v průběhu dějinného vývoje. Tak dobře poznané nebo vytušené dělítka společnosti podle funkcionality pracovních skupin nebylo a nemohlo být provedeno plně. Skutečná hodnota práce nestala se silou, která by podle spravedlnosti rozdělovala vliv politický, hospodářský a společenský. Tělesná práce byla naopak druhotnou a nečistou. Její mravní význam a radostné ukojení, které mělo být výsledkem vykonaného díla, byly nadto u poddaného podlamovány příkazem a nucením do nesvobodné práce robotní. Tento rozkladný moment uplatňoval se však více za dohasínání středověku, kdy počet robotních dní roste a kdy se objevují i jiné zjevy, které napomáhají vyvolat v duši poddaného člověka odbojnou náladu proti svírajícímu společenskému řádu. Vlastní středověk má však ve svém názorovém světě daleko více důvodů, aby svůj společenský řád uznával za dobrý, účelný a spravedlivý, a to proto, že Bohem neměnně daný.

Hodnotící názor, který ke středověkému společenskému řádu mají jednotlivé skupiny, rozhoduje o jeho pevnosti a trvalosti a o sociální spokojenosti jedinců i skupin. *Sociální myšlení středověkého člověka* je spojeno s jeho myšlením a vírou náboženskou. Svět, příroda a člověk jsou dílem Božím, a také všechen společenský řád, panovník a vrchnost jsou od Boha. Uznávat tento řád a poslouchat panovníka znamená věřit Bohu a poddávat se mu. Člověk je Bohem určen k dokonalosti, které může jen částečně dosáhnout na zemi, ale které v plné blaženosti nadpřirozené dosahuje po smrti na nebi.

Proto cíl středověkého života je mimo tento svět, na němž je dobro i zlo a z něhož Člověk branou smrti a spásou své hříšné duše dospívá k jediné pravé spravedlnosti a k jedinému pravému a věčnému životu. Je tudíž křesťanskou ctností trpět a přijímat pozemská příkoří, za něž bude vznešenější odměna nebeská. Společenský řád středověký byl sankcionován Bohem, z Boha jako původce vycházel a v Bohu jako nejvyšší autoritě a moci končil. I přirozené nerovnosti tělesné a duševní, i rozdíly a stupně společenské jsou záměrným dílem Božím. Společnost je pro člověka nutností, aby v ní mohl uskutečnit své ctnosti a božské určení. A tato společnost funguje jako živoucí organismus, kde je přesná podřaděnosta a nadřaděnosta ústrojů, kde je pevná hierarchická stavba, která zaručuje účelný chod společenského organismu. Hlavní silou, která upravuje vzájemný poměr částí společenského těla a lidí mezi sebou, má být spravedlnost, která třídí podle zásluhy a hodnoty, nikoliv mechanicky, kvantitativně, nýbrž organicky, kvalitativně.

Prostý středověký člověk ve své odevzdanosti do vůle Boží neuvažoval o těchto věcech, ale přijímal je jako dané a neměnné. Božská všemohoucnost a vůle mu zaručovaly, že řád, který jej objímá a do něhož jako trpný objekt sociálního dění byl vsazen, odpovídá nevyzpytatelnému účelu světa a neodhalitelnému tajemství života. Ale jakkoliv křesťanský životní a světo-
vový názor podpíral a ospravedlňoval jsoucnost feudálního a stavovského řádu, přece jen měl v sobě i myšlenkové složky, které odporovaly této soustavě a rozvracely ji v základech. Šlo jen o to, aby *protifeudální hodnoty* byly za příhodné společenské a myšlenkové konstelace uvedeny z potencionálního klidu v činnost a aby přešly jako sociální podněty do vědomí lidu. Byla to sama nejvlastnější idea křesťanství, zásada křesťanské lásky, bratrství a rovnosti všech dítek Božích před nebeským tvůrcem, která nesouhlasila s feudální stavovskou poddaností, s otroctvím a se sobeckým ovládnutím jedněch druhými. Proti trpělivosti a pokoře, které velely křesťanu neodpírat zlu, byla stejně mocná a pro sociální emancipaci ještě silnější představa, že Bůh je na straně chudých a trpících, že oni jediní dojdou království Božího. Zde byly zásvětné, metafyzické a náboženské zdroje reformních snah společenských i víry selských houfů ve spravedlivější řád na zemi, ať už měl býti přiveděn návratem ke starému, vrchnostmi porušovanému právu, které bylo pokládáno za lepší a spravedlivější, nebo ať už měl být vytvořen bojem za nové právo, které se nespouštělo evangelických představ. Touha po pozemském uskutečnění křesťanského ideálu stává se touhou sociální a představuje jednu

z nejsvůdnějších cest, po nichž jde středověký člověk selský ze své společenské lhostejnosti k veřejné akci. Pokud je mezi prožívanou skutečností a myšlenkovým nebo citovým hodnocením společenského řádu soulad, probíhají společenské úkony dobře a jednotlivé složky plní své přirozené dané i řádem přisouzené úkoly. Jakmile se však zvenčí, z jiného životního prostředí, nebo zevnitř, vlastním poznáním, ona rovnováha poruší, objevuje se neklid a touha po změně.

V této společenské skladbě feudalismu a stavovství a uprostřed tohoto světa myšlenek a citů žila, pracovala, cílila a myslila česká středověká vesnice a český poddaný sedlák.

Staročeská vesnice nejstarší doby slovanské byla společenstvím obecných svobodných Čechů, kteří nebyli nikomu poddáni, jen knížeti. Jemu byli povinni konat zemské roboty, které záležely hlavně ve stavbě hradů a cest, byli mu povinni roční dávkou a výživou knížecí družiny a vojska.

Feudální zřízení, vnikající k nám ze západu, uvedlo bývalé svobodné hospodáře staročeské vesnice doby slovanské v majetkovou a osobní závislost na pánech, kteří se stávají vrchními vlastníky selské půdy a dosahují nad sedláky, nejdříve dočasnými a později vlivem německého práva dědičnými nájemci propůjčené půdy, i výkonu veřejných práv, hlavně v soudnictví a ve vybírání berní. Tak se vytváří *institute poddanství* jako soukromoprávní a veřejnoprávní závislost poddaného na vrchnosti. Hlavní znaky poddanství trvají po celou dobu jeho života, jen se mění jejich povaha, intenzita a vzájemný poměr.

Poněvadž pán byl ochráncem poddaného a vlastníkem jeho půdy, chránil ho a pomáhal mu v neštěstí, ale vyžadoval od něho také právoplatně a od doby pronikání německého práva na základě smlouvy pevně stanovený peněžitý úrok ze statku, dávky naturální a robotu. Doba ovšem měnila vzájemný poměr základních povinností poddaného k vrchnosti. V obdobích vyspělého peněžního hospodářství, stoupající prosperity a vzestupu hodnoty peněz zdůrazňovala peněžitý úrok, v obdobích hospodářské deprese, poklesu peněz a vzestupu cen kladla větší váhu na dávky naturální a robotu, přičiňujíc ještě dávky nové a zvyšujíc počet robotních dní. Souviselo to také v době renesanční a pobělohorské se vzrůstajícím hospodářským zájmem vrchnosti a s obnovenou její zemědělskou podnikavostí ve vlastní režii, čímž rostla potřeba pracovních sil. Ale dobou mění se i míra osobní svobody sedlákovy a dědičné, pořizovací a nakládací právo poddaného ke gruntu.

Obecně šel od 13. století vývoj k omezování osobní svobody a ke zmenšování práva ke statku s tím charakteristicky zesilujícím pohybem dějinným, že poválečná období pohusitská a pobělohorská přinesla podstatnější zhoršení. Volné stěhování, odchod na řemesla a studia, svobodné uzavírání sňatku, plné rodičovské právo nad dětmi — to vše bylo podrobno omezujícím normám, třebaže u nás vývoj osobní svobody sedlákovy nikdy nedospěl tam, aby poddaný byl pouhým nevolníkem a věcí. Podobně nestejně doléhal poddanský řád a jeho zneužívání v rukou politicky a hospodářsky rozhodujících pánů na volné zemědělské podnikání sedláků. I v prodeji svých výrobků, v mletí, v koupi potřeb i konečně ve vnitřní organizaci statku byl poddaný vázán na vrchnost. Vedle vrchnosti i stát vyžadoval na poddaném plnění určitých povinností. Byla to hlavně berně a za válek mimořádné a tíživé dávky naturální i peněžité na výživu a vydržování vojska. Na poddané snesla se také v době pozdější hlavní tíha stavění rekrutů.

Všechno to, co určovalo poměr poddaného k veřejným představitelům moci, k vrchnosti a státu, nebylo však hlavním a vlastním obsahem života dějinné vesnice a dějinného selství. Byla to jen právní pouta a sociální rámce, které ohraničovaly život vesnice, které jí vymezovaly místo ve státě, společnosti a národě, ale které nijak nenaplnovaly denní život trvale a účinně. Sedlák a vesnice si tuto závislost a nesvobodu uvědomovali jen v okamžicích plnění povinností a ve chvílích přímého zásahu vrchnostenského nebo státního stroje. Jinak vztahy k okolí nebyly hlavní náplní poddanského života. Feudální a stavovský řád nedovoloval, aby se mohly rozvinout činnosti poddanského člověka vzhledem na venek, k veřejnosti. Tím spíše a pak povahou práce selských i řemeslnických poddaných nabývala pro nesvobodného člověka většího významu *oblast činností vnitřních, domácích*, omezených na okruh zemědělské nebo řemeslnické práce, na statek, dvůr, pole, dílnu, rodinu a vesnici. Doma, v domácím hospodářství a v duchovním i společenském světě, daném a podněcovaném tímto prostředím, je životní a pracovní těžisko středověké poddanské rodiny selské a řemeslnické. Zde jest hledat pravou a nejosobitější tvář dějinné vesnice, neboť zde mohl sedlák i selka, chalupník, podsedecký i podruh plně se rozvíjet a vládnout bez zásahu zvenčí, zde, v těchto činnostech a ve svém lidovém duchovním životě mohli se všichni cítit a také být daleko svobodnější než za hranicemi své duše a svého statku. U rodinného krbu, ve společenství rodinné práce, ve skrytu vlastní duše a v tradičním životě náboženském a zvykovém přestával feudalismus a stavovství.

Jen skoupost pramenů, které by nám odhalovaly tyto nejtajnější záhyby lidové duše minulosti, a jen nedostatek prací, které by se odvažovaly přistoupit k obtížnému studiu dějinné duševnosti selské, způsobují, že vidíme minulou vesnici neúplně a jednostranně pod schémata právních a hospodářských vztahů.

Osou, kolem níž se vše na poddanské vesnici pracovně i názorově točí, jest zemědělská práce. Je základem *dějinné duševnosti selské*, sblížuje nejrůznější společenské vrstvy, vytváří úzké životní pouto a pracovní dělbu mezi dvojicí selského muže a ženy a spojuje rodinu v pracovní společenství. Rodina v životě starých sedláků převýšila významem ostatní společenské útvary, s nimiž přicházel poddaný člověk ve styk. K domácímu společenství náleží i čeleď a zvířata. Pouhé pracovní spojenectví se tu doplňuje i citovým poměrem, který se při emocionalismu prostého člověka navazuje i k ostatní přírodě. Dům, byt a jeho vnitřní vybavení, zemědělské budovy a nástroje zemědělské práce, výtvořily to selské zručnosti a lidového umění – to vše tvoří vnější prostředí selského života a srůstá s celými generacemi jako viditelný odkaz předků a jako hmotný podklad názorového tradicionalismu.

Práce, příroda, počasí, život zvířecí a lidský zabírají i v duchovním životě poddaného člověka významné místo. Je mezi tím vším úzká souvztažnost, jak ukazují pořekadla, přísloví, pranostiky a jiné literární výtvořily lidové. Nejmohutnější složkou lidového duchovního života je náboženská a lidová víra, která si přibližuje a přetváří vysoké ideály křesťanské podle vlastní rozumové chápavosti a představivosti a v níž dochází k určitému synkretismu křesťanství se starými zvyky a obyčejí. Ty spolu s pověrou ovládají názorový a citový svět poddaného člověka takřka suverénně. Více než církev a dogma působí na prostého sedláka podmanivý obřad a přímé, čisté slovo evangelia, k němuž se v posledních obdobích poddanství dobírá přirozenou zvědavostí a neukoženým hloubalstvím primitivní duše. Třebaže selská společnost neměla hlubšího zájmu o svět a o stát, přece jen nebyla bez pasivní účasti na veřejném dění a bez jistého druhu veřejného mínění. Vztah k vyšším vrstvám a k městu byl většinou odmítavý a podezíravý a stál vedle jiných momentů v cestě, aby se mohlo uskutečňovat vyšší pojetí národní pospolitosti a vlasteneckého citu. Nahrazuje je vědomí sousedské pomoci a ve vzácných případech vědomí sociální sounáležitosti stavovské. Teprve v závěru poddanské epochy dospívá selský člověk plně k prožitku vlasti,

a to zdoluhavým, často neuvědomělým, ale pevným srústem se svým přírodním a lidským okolím.

Pokud se týká vlastního *selského hospodářství*, nebyl asi poddanský statek nikdy plně soběstačný, potřeboval vždy menší nebo větší měrou výrobků druhých lidí, a byl proto nucen část plodin a výrobků odprodávat nebo směňovat. Selské hospodářství poddanské není bez peněz, ale ty nemají u něho pro poměrně malou potřebu koupě význam a úkol směnného prostředku, nýbrž představují mu více drahocenný poklad. Poněvadž selské hospodářství poddanské pracuje především pro vlastní spotřebu a pak teprve pro městský trh, nevyznačuje se touhou po zisku, nýbrž snaží se jen uhájit živobytí a zajistit rodinu. Žít uměřeně svému stavu bylo vůbec zásadou středověkého společenství, nezabráňovalo to však, aby v některých obdobích selská pýcha nepřestupovala v kroji a ve vnějších okázalostech života vymezený rámec společenského chování.

Obraz poddanských poměrů za feudalismu a stavovství je úmyslně podán ve statickém dějinném průmětu, ale při vědomí dynamické měny složek a částí. Tato výkladová forma umožní lépe přihlídnout k *postavení, úkolu a službě vesnické skupiny* v ostatní středověké společnosti. Ze skladby středověkého řádu je zřejmo, že každému stavu byla přiřícena společenská služba a úkol. Teprve ve svém souhrnu a v doplňujícím se fungování vytvářely stavy plnou a vyšší jednotu, naplňovaly smysl své jsoucnosti a prospívaly sobě i celku. Byl-li šlechtě dán úkol vojenské obrany a politického vedení a kněžstvu úkol vedení duchovního, byl městskému stavu přiřícen úkol výroby řemeslné a stavu selskému úkol výroby zemědělské. Poddaní měli sloužit vyšším stavům, měli pro ně a za ně pracovat a měli tvořit hmotné základy a bezpečnou podstavbu duchovním, řídicím složkám společnosti. Jejich práce a úkol zapadal do pracovní souhry všech stavů, odpovídal hospodářské formě doby, kulturní vyspělosti příslušných stavovských skupin a jejich mravnímu stanovisku. Ovšem tato koincidence funkce se společenskou skladbou, myšlením a cítěním byla jen tenkrát, dokud bylo poddanství ve své čisté formě společensky a životně prospěšné vrchnosti i poddaným. Jen v této podobě přispívalo k růstu společenského řádu a ke vzniku pozemské blaženosti. Jakmile však oboustranný svazek začal vlivem politické moci a přirozené sobeckosti jedné smluvní strany dávat jí více prospěchu a užitku než druhé, jakmile poddanství začalo být využíváno a zneužíváno, přináší plnění úkolů selskému stavu více ztrát než zisků.

Úkoly vesnického společenství středověkého byly dvojí; úkoly přirozeně dané, které nebyly závislé na době a společenském řádu a které se trvale objevují ve všech dobách a systémech — a úkoly určené společností a jí vymáhané. Mezi první úkoly náleží zemědělská výroba a funkce biologická, do druhé skupiny lze počítat pracovní a služební úkol pro vrchnost a finanční a vojenský úkol pro stát. Hospodářský, zemědělsky výrobní úkol selského stavu v době poddanské nenabýval toho rozsahu živitelského a zásobovacího pro výživu celého národa jako dnes, poněvadž selské hospodaření bylo orientováno více k samozásobitelské funkci a část národa, která nežila ze svých zemědělských zdrojů, byla poměrně malá. Od dob vzniku měst nabývá živitelská funkce vesnice na významu, který je jasně postižitelný hlavně za válek při zásobování vojska, ale teprve vznik průmyslových velkoměst a dělnických středisk v novověku stupňuje důležitost a hodnotu této zemědělsky výrobní funkce vesnice, třebaš současně pochopení pro tento úkol u nezemědělské části národa klesá. I biologická, rozplodná funkce poddanské vesnice je poněkud jiné povahy než dnes. Na vesnicích rodí se sice značná část národa, ale neveliký přirozený přírůstek zůstává až na malé výjimky takřka všechen na vesnici, udržuje a rozmnožuje jen svůj stav, sociálně a kulturně méně hodnotný, netvoří a nedoplňuje vrstvy jiné a neznamena sociální a kulturní vzestup. Spíše naopak vzniká z přebytku selského obyvatelstva početná nižší skupina na samých vesnicích. Ostatní vyšší vrstvy při dostatečné plodnosti doplňují se samy jakousi sociální autogenezí a nikoliv přijímáním nebo prolínáním nižších vrstev do vyšších. Radikální změna nastává po uvolnění osobní svobody poddaných a po rozbití stavovských hranic po stránce právní a politické, kdy biologická funkce vesnice a její národní důležitost v doplňování národního těla vzrůstá. Již od středověku byl pohyb obyvatel mezi vesnicí a městem, ale sedlák zůstával v městě sedlákem svým povoláním i právním postavením a jen zřídka člen poddanské rodiny přecházel do jiné společenské skupiny. Nezdravý zjev útěku z venkova poddanská vesnice nezná.

Biologická a živitelská funkce nevytvářely základní důležitost minulé vesnice. Daleko větší, bezprostřednější význam měly pro ostatní feudální společnost ony funkce vesnice, které jí tehdejší společenský řád dával a jimiž ve spojení s přirozeně danými funkcemi se poddanská vrstva národa stávala jeho skutečnou hmotnou udržovatelkou. Už nepolitičnost poddanského lidu, kterou bylo především dáno jeho společenské místo mezi ostatními

středověkými stavy jako předmětu politického života, naznačovala sdostatek, že činností poddaných byly vyhrazeny hmotné práce a služebnosti. Bezplatná roboty, naturální dávky, činže a jiné hmotné a osobní služebnosti měly pro vrchnost tentýž příjmový význam jako berně, dávky a vojenská služba pro stát. Poddanská vesnice byla podstatným zdrojem příjmu obou společenských činitelů, vydržovala ze značné části jejich hmotný život a umožňovala jejich vyšší společenskou funkci. Poddanská vesnice jako hmotná podstavba nesla svou práci klenbu společenského řádu středověkého nebo byla aspoň jedním nejdůležitějším opěrným sloupem stavby, která z ní a nad ní rostla pyramidovitě do výše. Politické činy a díla kulturní, jež vyšší a řídicí skupiny feudální a stavovské společnosti vytvořily a zanechaly, nejsou bez služebné funkce poddanské vesnice myslitelné. Jako vždy, tak i tentokrát má tato široká lidová základna národa nepřímou účast na celém dění národním i na jeho dílech nejspirituálnějších, neboť svou přirozeně danou i společenským řádem určenou funkcí vytvářela pro ně zrodové prostředí a umožňovala jejich vznik, třebaš sama neměla a v období poddanosti ani nemohla mít k nim nějaký vztah vnitřní a třebaš nežila pod vlivem blahodárného záření jejich hodnot. Dějiny národa a veškeré jeho dílo hmotné a duchovní je společným výtvorem národního celku, mohlo vzniknout uprostřed této společnosti, z její skladby a souhry funkcí jejích částí.

Jsou proto středověké dějiny období feudálního a stavovského plně dějinami národními, i když rozhodujícími činiteli a určovateli národních osudů byly vyšší, početně slabší privilegované skupiny. Zůstává jen badatelským úkolem dostat se více k dějinnému lidu.

To, co ve středověké společnosti způsobovalo hluboký předěl mezi poddanskou vesnicí a ostatním světem, byl nesouhlas mezi základně důležitou její funkcí a její veřejně politickou vahou a společenskou úctou. Zde byl zdroj napětí a poslední příčina, proč se v celém období feudálně stavovského řádu objevují pokusy řešit poddanskou otázku.

II. Dějinná řešení selské otázky

Poddanský řád nebyl řádem ideálním, jako jím není žádná společenská soustava. Vznikl v určité době jako její lidsky nejlepší řešení společenských poměrů, ale čas zaznamenal v něm několikerou změnu. Byl porušován a zneužíván nebo neodpovídal názorovým stanoviskům a mravním hodnocením doby. Tak rostla proti němu opozice z vnějšku i z vnitřku. Připomněli jsme již, kolik prvků mělo v sobě křesťanství, které znamenaly myšlenkovou vzpouru proti feudálně stavovskému řádu. Nepřekvapí proto, že už od doby předhusitské objevuje se na základě náboženské argumentace kritika řádu a touha po reformě. *Otázka poddanská* vstupuje do okruhu obecných zájmů a potřeb, trpný a neznámý element vesnický zpočátku zásahem jedinců z vyšších společenských skupin a později vlastním sebeuvědomováním přemáhá svou prostorovou a společenskou uzavřenost.

Dějinnou problematikou vesnice a selství stává se sociální uvolňování, které bere na sebe různé formy boje a je neseno různými činiteli. Řešení poddanské otázky je požadováno buď jen v omezeném úseku sociálním a při zachování současného řádu, nebo jako část obecného řešení celé společenské skladby. Metoda provedení může být v obou směrech buď evoluční, postupná, vývojová, nebo revoluční, náhlá a zásadně převratná. Pokud se pak týče činitelů, kteří přinášejí návrh řešení a chtějí je uskutečňovat, je to buď společnost neselská, buď sedláci sami nebo stát.*

Pro vznik selské otázky poddanské a pro její řešení bylo důležité, jak na sedláka a poddanství názírala společnost neselská a jak také sedlák sám hodnotil řád, v němž žil. Tato názorová stanoviska jsou určujícími momenty, které dynamizují dění a uzpůsobují společenskou skupinu k vyšší akci. Co do obsahu a formy, můžeme ve vývoji našeho národa rozlišit trojí kategorii řešení selské otázky, a to v husitství, v selských rebeliích a v osvícenském josefinismu. Každá z nich je přiměřena své době, sociálnímu myšlení svých původců a jejich prostředkům. Společnost neselská, sedláci sami a konečně i stát pokoušejí se řešit selskou otázku.

V *husitství* nelze selskou otázku oddělit od myšlenkového obsahu a skutečnostního vývoje hnutí, neboť selská otázka je integrující součástí husitské nábožensko-sociální ideologie a praxe. Již v době předhusitské stává se

* Tento odstavec byl v originále škrtnut.

předmětem reformní úvahy a složkou reformního programu českého náboženského hnutí. Sociální ideologie husitská mohla se tak opírat o domácí kořeny, ač jinak myšlenková pře o poddaného člověka a pokusy o úpravu jeho postavení nejsou jen znakem českého prostředí. Sedlák a jeho poměry stávají se v druhé polovině 14. století předmětem úvah a obranných snah učených jedinců, které lze podle V. Chaloupeckého nazvat humanitářskými osvícenci 14. věku. Jejich názory, proniknuté novým duchem lidskosti, vycházejí z evangelia, jsou založeny na právu božském a na křesťanské lidskosti a dosvědčují měnící se morálku společnosti v poměru k selskému stavu. Tato myšlenková změna hodnocení selského prvku ve vyšší společnosti je jedním z předpokladů, aby se za revoluce vsunula selská otázka do celého souhrnu společenských reforem. Vlastní činná účast selského stavu v husitské revoluci a jeho víra v uskutečnění spravedlivějšího řádu musela být vedle toho podporována selským subjektivním pocitem bezprávi a nespravedlnosti řádu dosavadního a vzrůstem společenského sebevědomí

Nový duch v hodnocení selského člověka objevuje se už v Karlově zákoníku a stoupá dobou ve skutečnou obranu lidské hodnoty selské. I když ustanovení *Karlova majestátu*, že pán nemá poddanému vylupovat oči, řezat nos nebo utínat ruku a nohu, nelze vykládat tak, jako by podobné činy byly často šlechtou na poddaných páchany, přece jen stanovisko *Majestátu* znamená předěl v hodnocení prostého člověka. Směřuje proti starému hodnocení, které necení poddaného člověka výše než němou zvěř, a zakládá ne sice nové právní stanovisko, ale nové mravní hledisko na sedláka. Reformační kult chudoby a prostoty zdůrazňuje pak mravní a společenskou hodnotu prostého člověka. Tato názorová přeměna nebyla však přenesena ze světa ideového do společenské skutečnosti, nestala se podkladem nové právní normy, znamená však, že začíná mezi skutečností a myšlením růst zásadní rozdíl, na němž se živí selská otázka jako složka společenské reformy, založené na myšlence náboženské. Tak Matěj z Janova hovoří o stejné užitečnosti stavu selského a kněžského v církvi a Štítný, který hájí sedláka před vydíráním vrchností, chápe jej jako osobně svobodného. Jeho povinnosti k pánu vyplývají podle něho jen z toho, že půda, na níž sedí, je pánova. Ale tato myšlenková přeměna šla ještě dále.

Ve sporu o braní odúmrtí mezi arcibiskupem Janem z Jenštejna a Mistrem Vojtěchem Ranků z Ježova asi v osmdesátých letech 14. století žádá se ze strany osvícených reformátorů svoboda majetku, půdy a plné vlastnické a dědičné

právo pro sedláka. Tento radikální požadavek není jen projevem Jana z Jenštejna a jeho generálního vikáře Kuneše z Třebovle, nýbrž i Husa, který rozhodně upírá pánům právo na statek poddaných, kteří zemřeli bez dědiců. Významné je tu odůvodnění selského vlastnictví. Jen práce vlastních rukou je tvoří a jen práce ospravedlňuje selský nárok na plné vlastnictví půdy. To je smysl slov Kunešových, že disponovati se zbožím může jen ten, kdo prací svých rukou něco získal, a slov Husových: „... to zbožie jest sedláčkovu úsilí a on jest pán toho zbožie, a ty, pane, jsi jedině jeho obráncě a sůdcě.“ Důraz na práci, která tvoří a odůvodňuje samostatné vlastnictví selské, stává se od té doby akordem, který čas od času se ozývá i v selských argumentacích. V názoru Husově je zárodek ještě dalekosáhlejšího názoru, který z pozemkové vrchnosti tvoří jen úřad a z dávek a robot jen daně a služby.

Reformní hnutí tak už před výbuchem husitských bouří odstranilo vlastně v teorii selské poddanství, a to na podkladě křesťanských ideálů rovnosti a bratrství. Neměnilo ovšem právní řád, jen mravní názor společnosti na sedláka. A to bylo mnoho, to se mohlo stát předpokladem dalšího vývoje. Mezi představou, požadavkem a skutečností vzniká napětí, z něhož klíčí úsilí o změnu společenského řádu a vědomí dobrého práva po takové změně, zvláště tenkrát, když je Chelčickým rozbita dosud uznávaná teorie o trojím lidu, panském, duchovním a selském, teorie, které není už přiřítán božský původ, nýbrž která je vyhlášována za dílo lidské. A k tomu přistupuje chiliasmus selských houfů husitských, který věří v příchod tisícileté říše Kristovy, v níž nebude společenských rozdílů, kde nebude pánů a poddanosti a kde dokonce majetek pánů připadne jako svobodný sedlákům. V Chelčického žalobě na pány, kterých je nadbytek, a kteří „dobrá bydla... mají, hodují a prázdný život vedou“, se projevuje už sociální nenávisť a nálada vzpoury, která odtud a z myšlenek vyšší společnosti přechází i mezi selský lid. V sociálních snech náboženského chiliasmu není nic jiného než další rozvití a stupeň snah o reformu selského života, je v nich selsky životné předpodstatnění a spojení zásad náboženských s touhou po společenské svobodě.

Husitský chiliasmus není jen formou náboženského blouznivství, chorobou náboženské duše davu, nýbrž je v něm i určitý racionální a programový obsah a společenská revolučnost selská. Přes náboženskou exaltaci je v chiliasmu konkrétní základ v sociálních tužbách tisíců potlačovaných a ponižovaných. Chiliasmus ve svých nábožensky sociálních vizích je transcendentalizací skutečných společenských tužeb, je jejich podvědomým přenesením z oblasti

rozumové do iracionální, je nábožensky předpodstatněným projevem té vrstvy, která postrádá vlastních prostředků k dosažení svých společenských cílů. Potlačené sociální sebevědomí selské nalézá tu svůj průchod a myšlenkové uskutečnění. Chiliasmus i ostatní účast sedláků ve hnutí husitském, byť nakonec snahy po sociální emancipaci selské nebyly nijak uskutečněny a poměry poddanské se revolucí husitskou nijak zásadně nezměnily, znamenají přece jen projev selské kulturní a společenské aktivity a uvědomování. A tato spirituální stránka má svou společenskou hodnotu, snad potenciálně větší než nějaké hmotné nebo právní zlepšení situace poddaných.

Revoluce husitská ovšem nepřinesla společenské řešení selské otázky. Radikální složka táborská zůstala věrna v teorii i praxi starému řádu a odkláněla se jako městská obec vždy více od selských a poddanských vrstev, jimiž vyrostla. Tento zvrát situace a slabé výsledky husitství pro postavení selského stavu však neznamenají, že by husitská reformace byla bez vlivu na sedláky, už proto ne, že náboženské je vždy spojeno se sociálním. Má-li náboženství dojít svého časného i věčného cíle, musí být nějak objektivováno ve společnosti; vytváří si proto svůj ideál společenského řádu, který je přiměřený jeho náboženským a mravním požadavkům. Sociální je tudíž náboženskému imanentní. V husitství nešlo jen o náboženskou a mravní složku života. Požadavek nového poměru selského lidu ke společnosti a k pánům především objevil se v něm přirozeně a nutně. I když nebyl uskutečněn v nové společenské skladbě a když jen snad přinesl lidštější a křesťanštější názor vyšších vrstev na poddané, přece bylo to pro sedláky první veliké probuzení společenského smyslu a vědomí.

Otázka selská řešena nebyla, společenský, hospodářský a právní nepoměr zůstal a doba potomní nadlouho se neodvážila k tak celistvému a radikálnímu řešení, jako byl myšlenkový pokus husitský.*

Přestala-li mít společnost v době pohusitské zájem o nápravu selských poměrů, sahá selský stav ke svépomoci. Domáhá se svých starých dobrých práv nebo bojuje za uskutečnění lepšího práva budoucnosti. Prostředkem tohoto obranného sociálního boje jsou *rebelie*, vzpoury. Poddanská vesnice nemá jiné účinnější metody, neboť cesta právní stížnosti byla zdlouhavá a bezvýsledná. Zbýval jedině odpor a branné násilí na těch, které vesnice vinila ze zhoršování své společenské a hospodářské situace. Rebelie jsou

* Tento odstavec byl ještě v originále, v tištěné verzi nikoli.

výrazem sociálního a myšlenkového neklidu, který je od konce 15. století takřka trvalým zjevem poddanské vesnice. Je to řetěz větších i menších nepokojů, které v nestejných časových údobích a v nestejném územním rozšíření a výbušné síle dotvrzují živoucí nesouhlas poddanských skupin obyvatelstva se současným řádem a poměry. Drobné neshody a vzpoury selské nabývají dějinného významu právě svou mnohostí a opakováním. Mluví o nespokojenosti, ne snad objektivně dané, nýbrž subjektivně pocíťované, a dávají postihnout kus společenského a politického myšlení selského a vzrůstající sebevědomí a touhu po svržení poddanských závazků.

Jestliže v době předbělohorské počet a rozsah rebelií není značný, od doby bělohorské dochází ke vzpourám, které zachvacují celé kraje a nabývají povahy obecného odporu selského proti vrchnostem. I síla jejich účinnosti a ničivé odvahy roste. Podněty rebelií bývají obvykle shodné: obrana proti novým bezprávným robotám a nebyvalým platům. V období pobělohorském přistupují k tomu i motivy náboženské, obhajoba nekatolického náboženství proti katolické vrchnosti. Boj za staré právo, který nechce porušovat poddanský řád, nýbrž jen se domáhá starých a lepších zvyklostí a úmluv, přechází do přítomnosti v boj za nové právo, za převratný ideál nového společenského zřízení. Tak v období bělohorském, kdy sedláci nestojí v táboře českých stavů, povstalých proti císaři, objeví se na straně stavovské i císařské myšlenka na zrušení poddanství.

Pro selské stavovské sebevědomí novým znakem jest solidarita selských houfů, které si přísahají, že budou při sobě věrně stát a že se neopustí. Tato jednota a vyšší program dostaly i symbolického výrazu v selských praporech a později za rebelie roku 1680, za povstání Chodů ke konci 17. století a za selské vojny roku 1775 v určité přípravě a organizaci rebelií. Zvláště poslední rebelie svým plánem selského odboje, zřízením selského „guberna“ a „guberniální rady“ i úmyslem dobýt Prahu a zmocnit se zemských úřadů vykazuje rysy, které dávají tušit selskou představu státu a touhu účastnit se nebo mít vládní a výkonnou moc. I nejasné pověsti, proroctví a víry v určitý vývoj událostí, v příchod dávno zemřelých osobností nebo v pomoc cizích panovníků, kteří zruší selské poddanství, to vše charakterizuje náladu a podvědomý stav sociální touhy po změně dosavadního řádu a po konci poddanství. Tajné zvěsti, šířící se mezi sedláky v 17. a 18. století, dodávaly veřejnému mínění selskému zvláštního charakteru napjatého očekávání po společenském vykoupení ne sice z moci a vůle vlastní, nýbrž z moci neznámé nebo tajemné bytosti. Sociální

mysticismus selský podobně se přetavoval i v nábožensko-společenských představách blouznivců. Je to obdobné přesunutí motivů a funkcí jako v husitském chiliasmu, a také v myšlenkovém obsahu lidových sekt náboženských je třeba spatřovat skutečností základ a reakci lidové duše na společenský řád.

Ale vedle této odhmotnělé a odpozemštělé touhy sociální síly v sedlácích přesvědčení o jejich právu na plné vlastnictví statku a o obecné potřebě zrušení poddanství, hlavně v posledním období selských vzpour, kdy tuto myšlenkovou tendenci selskou nad jiné silně podporují rozhodné zásahy státu do poddanství. Teprve v této době lze se domnívat, že si širší vrstvy selské chtějí vědomě zajistit v politickém a společenském životě ono místo, o kterém byly přesvědčeny, že jim podle jejich hospodářského významu náleží. Rebelie tomu ještě vědomě a účelově nechtějí, neboť jsou ve značné míře svého průběhu jen pudovým, nepřipraveným výbuchem, který byl instinktivní sebezáchovou selského společenství. Pokud se v nich projevuje vůle, je to více neutřídění a neujasněné chtění, které si teprve časem snaží budovat program a cíl.

Pudová povaha rebelií určuje také jejich primitivní formu, nejednotné vedení a často bezohlednou tvrdost, která se měnila v sociální mstu a nenávisť. Rebelie byly bez vyššího společného plánu, bez jednotného postupu a dohody. Dosažení částečného cíle na jedné vrchnosti nebo vybouření vášní odsouvalo společný zájem a cíl. Sedláci byli vskutku jen rebely, kteří se dali těžko poutat jednotící vedoucí rukou a kteří se při první příležitosti dali svést na cestu loupeže a drancování. Jejich nedisciplinovanost, špatná výzbroj a nejednotnost musely podlehnout vycvičeným vojákům, které vrchnost povolávala na svou obranu. Vrstva vedoucích sedláků snad pochopovala smysl těchto zbrojných pří, ale masa selských houfů nedorostla k vyššímu pojetí než k výkonu osobní msty za učiněná příkoří. Konec rebelií byl vždy žalostný. Rozprášené houfy se navracely domů, aby přijaly trest ve zhoršení poddanských poměrů, a vedoucí jedinci byli trestáni na hrdle nebo vězením. Nebyly ani napraveny současné bolesti, ani nebyl učiněn krok k ideálu lepší společnosti. Otázka selská zůstávala stejně bolavým místem společenského řádu jako po době reformních náběhů husitských.

Rebelie jako selskými poměry daná forma sebezáchovného boje společenského a boje o rovnoprávnost selského stavu v národě a státě nevedly k výsledkům. Nebyly však zbytečně vynaloženými obětmi a nebyly bez zpětné rezonance na duši selského člověka. Upozornily společnost a hlavně stát na těžkou vnitřní krizi sociálního organismu a vedly k prvním ochranným

zásahům moderního státu ve prospěch poddanské vesnice. Pro sedláka pak, který jimi vyjadřoval ať už vědomě nebo neuvědoměle svou touhu po sociální emancipaci, byly významným činitelem, který v něm vyvolal mnohou dobrou i špatnou povahovou vlastnost a který vzněcoval sociální a myšlenkový rozruch a pohyb poddanské vesnice. Duše poddanské vesnice byla připravena k přijetí nových duchovních směrů a společenských forem aspoň ve svých nejaktivnějších členech.

Co se nepodařilo v řešení selské otázky vykonat husitství a rebeliím, to vykonal *novodobý stát*, vždy mocnější a vždy důrazněji utřídující společenský život. Novodobý stát mohl se opřít o několik myšlenkových a společenských činitelů, mohl využít nové státoprávní, hospodářské a společenské teorie osvícenské, myšlenkového a politického liberalismu a mohl se spolehnout na pracovní výkon vyrůstající byrokracie, na pomoc hospodářsky a politicky sílejícího měšťanstva a mohl počítat s vlastní touhou a vůlí selského stavu po společenském uvolnění a uplatnění. Souhra těchto činitelů vedla ke drolení feudálně stavovského systému a u nás před polovinou 19. století ke konečnému rozřešení středověké otázky selské zrušením poddanství a všech závazků, které s ním souvisely. Je to revoluční čin státu a novodobé společnosti, která se loučila s myšlenkovým a společenským řádem středověkým.

Už absolutistický stát předosvícenský začíná si všimnout poddaných, ujímá se jich proti vrchnostem, i když současně zvyšuje jejich státní břemena neobyčejně. Činy státu nemění však zásadně poměry poddanské ani vcelku, ani v částech. Ochranná péče státu je pasivní a prohibitivní, není tvůrčí, neroste z nového pochopení státní funkce, je spíše vyvolávána vnějšími okolnostmi selských vzpour a její myšlenkové odůvodnění je středověky křesťanské a státně utilitaristické. Tak je tomu například v robotních patentech v druhé polovině 17. a v první polovině 18. století. Stát je tu jen ve funkci rozhodčího mezi vrchností a poddaným, uznává a hájí platnost starého řádu a nepřináší v pojetí společnosti a selského poddaného nic nového a revolučního. A jen tato základní a názorová změna přinesla revoluční zásah státu do společenské skladby a do instituce poddanství. Osvícenský absolutismus a řada občanských revolucí odvážily se převést myšlenky nového společenského uspořádání, nové řazení hodnot a funkcí v čin.

Myšlenkové předpoklady těchto základních změn byly několikeré. Novodobý státní absolutismus vidí podstatu a úkol státu ve vytváření obecného blahobytu, kterého lze dosáhnout vzrůstem výroby a spotřeby, hospodářskou

soběstačností a rozmnožením obyvatelstva. V tomto státním společenství má významný úkol sedlák a zemědělství, neboť dodávají suroviny, zajišťují výživu obyvatelstva, jsou důležitými spotřebiteli, rozmnožují nejvíce počet obyvatelstva a dávají státu vojáky. Tyto zásady merkantilismu a populacionismu, doplněné později fyziokratickým stanoviskem o půdě jako základu národního hospodářství a pramenu vši výroby, jsou podporovány i čistě rozumovou úvahou a stanoviskem přirozeného práva, které žádá, aby se dostalo sedláku tolik majetku a důchodu, kolik nezbytně potřebuje k uživení své rodiny. V těchto národohospodářských a státně politických průzorech objevil se sedlák jako nejpotřebnější složka státu, jako jeho základ a síla. To znamenalo nové funkcionální zařazení sedláka jako stavu a zaměstnání ve státní společnosti a ve výrobě, a když k tomu v lidových revolucích a vlivem jejich přistupuje princip individuální svobody a rovnosti, znamená to, že sedlák i jako individuum, že sedlák sám o sobě jako sociální bytost a jako člověk je nově a výše hodnocen a že je kladen rovnocenně a rovnoprávně do řady s ostatními jedinci.

Se změnou pojetí státního úkolu a společenské skladby probíhala změna v hodnocení selských vrstev u ostatních skupin národa a názorová změna v myšlení samých sedláků. Ostatní vrstvy národní nevymítaly sedláka z nově se tvořícího duchovního a pracovního společenství národního, přijímaly jej postupně do národní skladby jako podstatnou složku a uvědomovaly si jeho hodnotu hmotnou i duchovní. Národ a lid, v němž významným prvkem je sedlák, stávají se v této době jevy takřka totožnými. A ani sedlák není a necítí se cizí a vyřazovanou součástí národa, nýbrž vědomě se snaží aspoň ve svých vedoucích jedincích zapojit se do organického fungování všech národních částí. I jeho názor na poddanství a robotu se radikalizuje. Pokládá robotu za nespravedlivý a neoprávněný nárok vrchnosti a popírá vrchnostenské právo vlastnické nad selskými grunty. Vrchnost selskou půdu neobdělává, proto ji také nevlastní. Sedláci jsou v této době už přesvědčeni, že jedinou cestou, kterou se nabývá vlastnictví, je práce, a nikoliv zděděné právo. Tím závazky k vrchnosti a svazky poddanské byly podrývány ve svém základě. Objevuje se tu samovolné, autonomní myšlení selské, probleskující i v dobách dřívějších, a spojuje se s ohlasy, často nejasnými, současných evropských revolucí, jimiž sociální nálada a veřejné mínění selského lidu bylo rozkolísáno do tajemně ztlumených nadějí. Tato sociální psychóza v očekávání zrušení roboty a poddanství byla u nás ostatně živena už dříve a vydatněji převratnými počiny státu ve věcech poddanských.

První poddanské reformy Marie Terezie, jako katastr selské půdy a robotní patent, vycházejí ještě ze starých myšlenkových zásad a ze staré představy společnosti. Nové pojetí a řešení selské otázky je teprve v soustavě Raabově, která chce tvořit co největší počet soběstačných selských usedlostí rozdělením velkostatků a převést robotu na dávky peněžité. Raabizace, prováděná jen na statcích komorních, klášterních a městských, neodstraňovala sice svazek poddanský, ale znamenala průlom do dosavadního řádu a myšlení, stvořila mnoho nových hospodářů takřka svobodných, působila na selské myšlení, na jeho touhu po úplném uvolnění z roboty a poddanství vůbec a jako první čin sociální reformy umožnila cestu reformám dalším. Její pohyby nebyly jen populacionistické (vzrůst státního obyvatelstva), fiskální (větší kontribuce) a státně obranné (zajištění vojska), nýbrž vedly k ní národohospodářské úvahy o větší výrobní schopnosti selských rodinných statků a sociálně politická tendence zvýšit úživnost selských rodin na půdě a zajistit jejich hospodářskou a sociální stabilitou stát.

Mění se názor státu a veřejnosti na poddanství dokazuje řada reformních návrhů a stížných spisů o selských poměrech. Císař Josef II. ještě za života své matky se osobně přesvědčil o bíděm stavu selského lidu a za své vlády zasáhl do selské otázky rozhodně a radikálně. Jeho řešení selské otázky vytváří vskutku novou epochu. Vycházel ve svých reformách z týchž myšlenek jako jeho doba, politickou vahou osvíceného absolutisty převáděl je pak ve skutečnost. To mělo pro přeměnu starého sociálního řádu v nový důležitost základní a rozhodující.* Selský císař byl skutečným revolucionářem a tvůrcem nových základů selské společnosti 19. století. Selské reformy prováděl ve službě vyššímu blahu státnímu, ale prospěch z nich měly i ostatní společenské útvary, především národ. Patent o zrušení tzv. nevolnictví sňal z poddaného člověka to, čím od staletí byla omezena jeho osobní svoboda, a v ohledu na současnou i budoucí tvorbu národa umožnil tělesnou i společenskou regeneraci, které bylo bezpodmínečně třeba, aby mohla vzniknout nová a bohatší skladba národa s odlišnými životními funkcemi jednotlivých sociálních částí. Tento národotvorný důsledek patentu pro vnější přeskupení národních složek a pro jejich nové vnitřní úkoly je dějinně nejdůležitější. Selský poddaný stával se a cítil se rovnocenným člověkem a spoluobčanem, přijímal na sebe úkol fyzického doplňování národního těla a společensky

* Tato věta byla ještě v originále, v tištěné verzi nikoli.

vzestupný úkol rozmnožování vyšších vrstev inteligence a měšťanstva. Zdravé a národně neporušené jádro selského lidu mohlo vykonat svou důležitou funkci obrodnou a mohlo svou lidovou českostí dodat národní bytosti znaků nejvzácnějších. Začal blahodárný vliv krevního, společenského a duševního prolínání, předpoklad ke tvorbě vyšší a uvědomělé národní jednoty tělesné, sociální, kulturní a mravní. Teprve toto vplývání selského, lidového elementu do národa a oboustranné pronikání hodnot z města na vesnici a z vesnice do města buduje moderní český národ v dnešní podobě.

Stejně společenské a hospodářské uvolnění, povznesení a zrovnoprávnění vyvolávaly i ostatní reformní činy Josefovy, ať přímo selskému stavu věnované, jako patent berní a urbaniální, který zaváděl rovné zdanění půdy selské a panské, ať reformy obecně společenské, jako patent toleranční. Reakce, která vyvstala proti dílu Josefovu v kritickém období velké revoluce francouzské, jsou také nesena obavou před jejími převratnými důsledky, nemohla odstranit základní jeho klady, k nimž doba i jinak a jinde došla, a nemohla přes období latentního klidu zabránit dalšímu růstu sociální emancipační touhy selské, která josefínským zásahem byla vznícena k nejvyšším nadějím. To, co přišlo s březnem roku 1848 v selské otázce, požadavek vykoupení z roboty a zrušení veškeré poddanosti, prohlášený v české petici z 11. března, a zákonné provedení tohoto požadavku říšským sněmem vídeňským 7. září 1848, bylo jen přirozeným a nutným následkem vývoje od doby josefínské a bylo plodem myšlenkového zrání, k němuž se dopracovávala společnost, stát i vesnice sama.

Zrušením posledních znaků feudální a stavovské společnosti a poddanských poměrů otázka selská však rozřešena nebyla. Sedlák se sice stal plným vlastníkem svého statku a rovnoprávným občanem státu, ale *otázka selská, otázka agrární ze světa sprovedena nebyla*, vzniká jen jiná, *novodobá její forma* v období liberalismu a kapitalismu. Byla rozřešena jen selská otázka středověká, či lépe řečeno: agrární zřízení, pokulhávající za společenským a myšlenkovým vývojem, bylo přizpůsobeno dobovým, sociálně politickým hlediskům, bylo upraveno v duchu nově se rodícího řádu, a to přes mnohá rezidua, která v selském hmotném i duchovním světě zůstala z dob předchozích. Soukromoprávní a veřejnoprávní závislost selského stavu na vrchnostech byla zaměněna sociální a hospodářskou závislostí na kapitálu a trhu, které úvěrovým a cenovým diktátem, nekontrolovaným vyšším společenským organismem, vkládají na selské statky a jejich obyvatele nové poddanství,

právně nijak neustavené. Sedlák byl osvobozen, aby byl znovu poddán. A opět vzniká sebezáchovná vzpoura selského lidu proti této nové vázanosti, ať už svépomocí hospodářskou, kulturní nebo politickou. Hle, dějinná trvalost jevu a problému! Mění se jen vnitřní, obsahové znaky buď úplně, nebo ve své intenzitě, a mění se sociální struktura, v níž staronový jev se projevuje a z níž také v mnohých znacích roste. A uvažovat o obsahu, skladbě a formách nové selské poddanosti v jiných poměrech a ve změněném světě myšlenkovém a hospodářském, i za nových, nebývalých situací mezinárodních vztahů a světového hospodářství, bude úkolem dalších kapitol o české vesnici 19. století.

Závěr

Dějinná vesnice přešla v mnohých vnějších i vnitřních znacích do společenské, hospodářské a myšlenkové skladby vesnice přítomné. Osvobození selského stavu dalo se sice v duchu hospodářského a politického liberalismu, který tak vykonal svůj dějinný úkol a přispěl svým individualismem k pokroku v zemědělské výrobě, ale vedle kladů přinesl i stinné stránky. Zároveň se objevily v životě a myšlení selského obyvatelstva prvky, které jako zbytky starých společenských a myšlenkových poměrů nebo jako nově se vytvářející hodnoty znamenají neliberalistickou a protikapitalistickou složku novodobé zemědělské vesnice. Úvahy, které by se tímto směrem braly, představovaly by novou výkladovou kapitolu o české vesnici, jak se vytvářela a měnila od počátku 19. století a jak v ní docházelo ke střetání starého s novým a jak i do její hmotné a duchovní tkáně pronikal liberalismus a kapitalismus. Nám v závěru kapitol o dějinné české vesnici musí postačit toto pouhé zjištění základního dramatického akordu, který jako dominanta určoval vnější a vnitřní pohyb novodobé české vesnice. Je proto možno jen naznačit, v kterých asi hlavních rysech přešel obsah dějinné vesnice do vesnice současné jako trvalá hodnota přesto, že doba přechodné krize společenských řádů znamenala i tu hluboký otřes a že zápas o nový společenský řád, jak se projevoval v 19. a 20. století, způsobuje i tu neustálou fluktuitu obsahových i rozsahových znaků kteréhokoliv jevu. Zdůrazňujeme ještě jednou, že liberalismus a kapitalismus zanechaly stopy v novodobém selství a zemědělském

podnikání, ale v závěru kapitol o dějinné české vesnici jde jen o postižení toho, *v jakých asi formách přešla minulost v dnešek*, co z ní jako živoucí a dosud působící a tvůrčí se účastní budování podoby dnešní vesnice.

Necháme-li stranou ono hmotné, co v rozvrhu polí a statků, v jejich výstavbě tvoří věcný podklad života vesnice, a pomineme-li ony složky duchovní, které trvají ve zvycích, mravech, pověrách a v ostatním tradičním stylu společenského života, zdá se nám, že onen přejatý *dějinný odkaz* české vesnice je *v prvcích protiliberalistického pojetí společnosti a selského statku a v prvcích protikapitalistické formy selského podnikání*. Liberalismus atomizoval teoreticky společnost ve svobodné jedince, které váže ke společnosti jen individualistický zájem osobního prospěchu. Ve skutečnosti však absolutně svobodných individuí nebylo a není, ale liberalisticky myslící a jednající společnost umožnila vzrůst a moc silných jedinců, kteří neznali vázanosti a odpovědnosti k celku a jeho dobru. Selská představa společnosti je jiná. Není ani individualistická, ani kolektivistická. Vyrovnává mezi individuem a celkem už v selské rodině a rodu, kde se jedinec neztrácí, kde je hodnotnou částí, nezbytným vývojovým a pracovním článkem v trvalé a vyšší jednotě rodiny a rodu, ale kde zároveň do individuálního osudu a vůle člena hovoří vyšší společenství rodové. Individualisticko-kolektivistické pojetí společnosti není kompromisem mezi dvěma protivnými stanovisky, nýbrž je výronem sociální skutečnosti, kde je živoucí, existenční vázanost jedince a společnosti, kde není jedince bez celku a celku bez jedinců.*

Toto pojetí je výrazně uskutečněno v názoru na povahu a funkci selského statku. Hospodářský liberalismus porušil životní vztah člověka ke statku a vytvořil z něho pouhou věc, která může být libovolně rozdělena a zcizena. V selském názoru jest však půda a statek pevně poután k rodině, není kapitálem a věcí svobodně prodejnou a dělitelnou. Zvláštní povaha vlastnictví statku je v tom, že se sedlák nepokládá za jeho individuálního majitele, nýbrž jen za držitele po dobu života. Statek náleží rodu a sedlák jako dočasný správce jej přejímá a opět předává nástupci jako neporušené nebo rozmnožené dědictví. Hospodářský liberalismus vedl k dělení statků a k vytváření samostatných parcelových hospodářství. Odpoutání člověka od půdy objevilo se v instituci pachtu, kdy půdu vlastní někdo, kdo dávno rozvázal pracovní i myšlenkový poměr ke statku.

* Tato věta byla v originále škrtnuta.